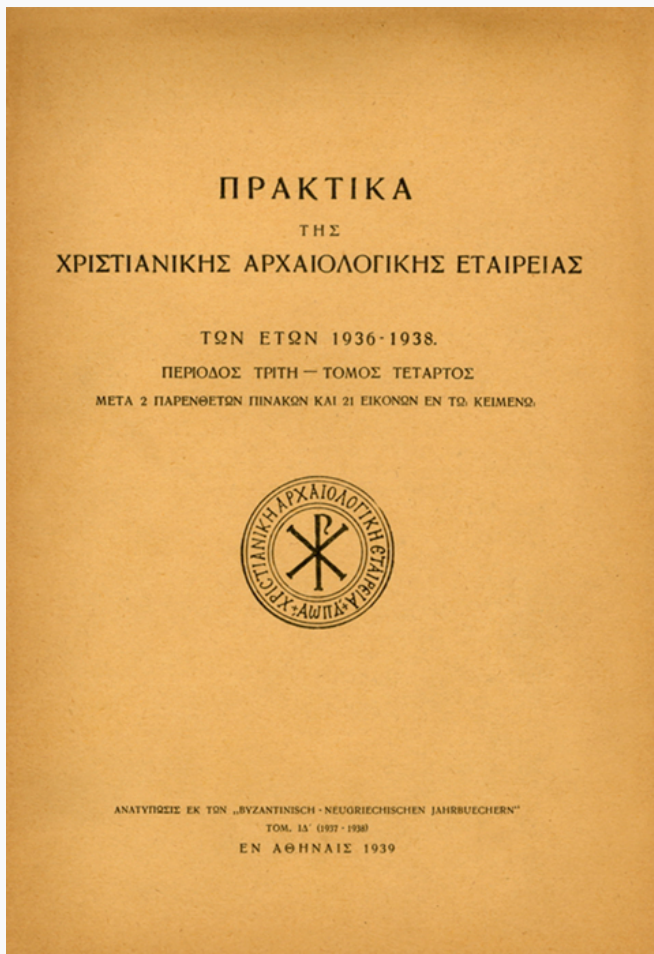

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 4 (1939)

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1936-1938), Περίοδος Γ'

Περί του έργου του πατριάρχου Κων/πόλεως Ιωάννου Η΄ Ξιφιλίνου (2 Ιανουαρίου 1064 - 2 Αυγούστου 1075) “Ερμηνευτικά Διδασκαλία” (Περίληψις του ιδίου)

Κωνσταντίνος Γ. ΜΠΟΝΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1414](https://doi.org/10.12681/dchae.1414)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΟΝΗΣ Κ. Γ. (2013). Περί του έργου του πατριάρχου Κων/πόλεως Ιωάννου Η΄ Ξιφιλίνου (2 Ιανουαρίου 1064 - 2 Αυγούστου 1075) “Ερμηνευτικά Διδασκαλία” (Περίληψις του ιδίου). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 4, 31–34. <https://doi.org/10.12681/dchae.1414>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Περί του έργου του πατριάρχου Κων/πόλεως
Ιωάννου Η' Ειφιλίνου (2 Ιανουαρίου 1064 - 2
Αυγούστου 1075) "Ερμηνευτικά Διδασκαλίας"
(Περίληψις του ιδίου)

Κωνσταντίνος ΜΠΙΟΝΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1936-1938), Περίοδος Γ' • Σελ. 31-34

ΑΘΗΝΑ 1939

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Ἑπὶ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΠΟΝΗ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΩΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Η΄
ΞΙΦΙΛΙΝΟΥ (2 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1064 - 2 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1075)

„ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ“

(Περίληψις τοῦ ἰδίου)

Μία τῶν ἀξιολογωτάτων προσωπικοτήτων τῆς ΙΑ΄ ἑκατοντ. εἶναι ἀναμφιβόλως καὶ ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος Ἰωάννου Ξιφιλίνου. Σημαίνοντα ρόλον διεδραμάτισεν οὗτος οὐ μόνον εἰς τὰ πολιτικά τῆς ἐποχῆς του πράγματα, εἰς ὕψιστα τῆς πολιτείας ἀξιώματα ἀνυψωθείς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς Νομικῆς ἐπιστήμης τὰ μάλιστα συνέβαλεν, ἀφ’ ὅτου οὗτος ἐκρίθη ἄξιον ἀναλάβη τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Μονομάχου (1042 - 55) ἐπανιδρυθέντος Πανδιδακτηρίου ἐν Κων/πόλει τῷ 1045, τιτλοφορηθεὶς «νομοφύλαξ». Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν εἰς τὸν Βιθυνικὸν Ὀλυμπον ἀναχώρησίν του τῷ 1054, οὐχὶ μικρὰν δραστηριότητα ἀνέπτυξε μετὰ τῶν συνασκητῶν του, ὥστε δικαίως νὰ θεωρῆται πρόδρομος τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης (ΙΒ΄ ἑκ.) διὰ τὴν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν πρὸς ἀναμόρφωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ δρᾶσις ὁμως αὐτοῦ ἔντε τῷ κοινωνικῷ καὶ τῷ ἐκκλησιαστικῷ πεδίῳ ἔτι καταφανεστέρα καθίσταται, ἀφ’ ἧς κληθεὶς ἐκ τῆς μοναχικῆς σκῆτης, ἀνέλαβε τὸ πηδάλιον τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀναγορευθεὶς πατριάρχης Κων/πόλεως (1064 - 75)¹. Πατριάρχης δ’ ὦν συνετάξατο τὸ ἔργον: «Ἐρμηνευτικαὶ διδασκαλῖαι», οὗτινος δίδομεν κατωτέρω ἀνάλυσιν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ².

1) Τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἰωάννου Ξιφιλίνου διεπραγματεύθημεν ἐν ἑκτενεῖ ἐνασίμῳ ἐπὶ ὑψηλείᾳ μελέτῃ ἡμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἰωάννης ὁ Ξιφιλίνος, ὁ νομοφύλαξ, ὁ μοναχός, ὁ πατριάρχης καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ (ca. 1010/13-2 Αὐγ. 1075) (Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie. Herausgegeben von Prof. Dr. NIKOS BEES (Βέης) Nr. 24), Athen 1938. Σ. 1β΄ + 164.

2) Ὅρα τὴν εἰδικὴν ἐπὶ τοῦ ἔργου μελέτην μου: Προλεγόμενα εἰς τὸ «Ἐρμηνευτικὰς διδασκαλίας» τοῦ Ἰωάννου Η΄ Ξιφιλίνου, Πατριάρχου Κων/πόλεως. Ἐν Ἀθήναις 1937. Σ. 100.

I. Μορφή τοῦ ἔργου. Ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ὀμιλιαρίου, ὡς κακῶς μέχρι τοῦδε ἐνομιζέτο, ἀλλὰ περὶ ἔρμηνείας, πρὸς διδακτικούς καὶ ἠθικούς σκοποὺς γενομένης, ἀπέδειξεν ἡ ἡμετέρα κοπιώδης παλαιογραφικὴ ἔρευνα. Ὁ ἀρχαιότερος τῶν ὑφ' ἡμῶν ἐρευνηθέντων καὶ μελετηθέντων κωδικῶν cod. Monac. gr. 262, ἀνήκων εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰ.¹, ἐν φύλλῳ 7β ἀναγράφει ρητῶς ὁμολογίαν τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ ἀντιγραφέως, ἔχουσαν οὕτω: «τὰ δὲ προοίμια ζήτει καθ' ἐνὸς εὐαγγελίου πρὸς τὰ μέσα τοῦ βιβλίου, ἅτινα εἰσι τοῦ κεραμιώτου σικελίας, ὡς ἐγῶμαι... κλέψας, ὡς ἐν ὑποθέσεσι ταῦτα, ἀπὸ τῶν προοιμίῶν τοῦ κῦρ Μιχαήλ».

Εἶναι πρόδηλον ὅτι, κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ κωδικογράφου, τὰ ὡς «προοίμια» εἰς τὰ μετὰ ταῦτα χφ. παρεμφρήσαντα προεισαγωγικά ταῦτα σημειώματα, δὲν ἀνήκον ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ κείμενον, ἀλλὰ παρενεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐξ ἀγαθοῦ συνειδότος ἐνεργοῦντος ἀντιγραφέως τοῦ ἀνωτέρω κώδικος, πρὸς σχηματισμὸν τοῦ εἴδους τῆς διδακτικῆς ἔρμηνείας, εἰς «ὀμιλίαν». Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ πλείστων τοῦ κειμένου χωρίων, ἐν οἷς πάντοτε περὶ ἔρμηνείας καὶ διδασκαλίας γίνεται λόγος, οὐδέποτε δὲ περὶ «ὀμιλίας».

II. Σκοπός. Λόγοι ἐσωτερικοί, ἤτοι ἐκ τοῦ κειμένου τῶν «Ἐρμηνευτικῶν διδασκαλιῶν», ἀλλὰ καὶ ἱστορικοί ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ Ζιφιλῖνος, ὡς πατριάρχης Κων/πόλεως, διὰ μορφωτικούς καὶ ἠθικούς σκοποὺς, ἀφορῶντας εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν κληρὸν, ἀπεφάσισε νὰ διδάσκη τοὺς τροφίμους τῆς πατριαρχικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς εἴτε ὁ ἴδιος ἐρχόμενος, εἴτε, πιθανῶς, καὶ δι' ἀντιπροσώπου, καὶ νὰ καθοδηγῇ τούτους εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἀναγινωσκομένων καθ' ἐκάστην Κυριακὴν περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ὁ συσπουδαστὴς καὶ φίλος αὐτοῦ Ψελλὸς διαβεβαίῳ, λέγων: «τοὺς γὰρ τῆς ἐκκλησίας συλλέγων τροφίμους καὶ χορείαν θαυμασίαν ποιούμενος, τὰς ἱεράς βίβλους ὑπανεγίνωσκε καὶ μάλιστα οὓς οἱ πατέρες κανόνας συγγεγραφήκασιν, ἡρμήνευέ τε τούτοις τὰ δύσφραστα καὶ ἐξωμάλιζε τὰ ἀμφήριστα, ἀνέπτυσσε τε τὰ τῆς εὐσεβείας ὀνόματα καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς διεσάφει δόγμα ποικίλως πρὸς τὰς αἰρέσεις ὀνομαζόμενον τε καὶ μεριζόμενον»².

III. Ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου. Ὅτι συντάκτης τῶν «Ἐρμηνευτικῶν διδασκαλιῶν» εἶναι ὁ Ἰωάννης Ζιφιλῖνος, τοῦτο ἐξά-

1) Λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ κώδικος ὄρα ἐν Προλεγόμενοις μου σ. 37-44.

2) Ψελλοῦ, Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Ἰωάννην Ζιφιλῖνον, παρὰ Κ. Ν. Σάθρα, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη (Bibliotheca Graeca medii aevi) τ. IV, 451 ἔ.

γεται ἐκ τῆς μέχρ' ἡμῶν παραδόσεως τῶν χφφ. Εἰς ὑπὲρ τὰ 25 χφφ., ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μέχρι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος γεγραμμένα, αἱ ἐρμηνευτικαὶ αὐταὶ διδασκαλῖαι ἀποδίδονται ὀνομαστί εἰς αὐτόν. Παρ' ὅλον ὅτι δὲ εἷς τινα χφφ. αἱ αὐταὶ «ὀμιλίαι» ἀποδίδονται καὶ εἰς ἑτέρους συγγραφεῖς, ἡ τοσαύτη ὁμως πληθὺς τῶν κωδίκων, ρητῶς κατονομαζόντων τὸν Ζιφιλίνον ὡς συντάκτην τῶν «Ἐρμηνευτικῶν διδασκαλιῶν», ἀναγκάζει ἡμᾶς ἔκοντας - ἄκοντας νὰ δεχθῶμεν τοῦτον ὡς τὸν πραγματικὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου¹.

IV. Ἐρμηνευτικὴ καὶ διδασκτικὴ μέθοδος. Ὁ Ζιφιλίνος ποιεῖται ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τούτῳ τῆς οὕτω καλουμένης ἀναλυτικῆς μεθόδου, ἐν ἧ δια τῆς τριττῆς τῶν εὐαγγελικῶν χωρίων καὶ τῶν λέξεων αὐτῶν ἐρμηνείας - τῆς γραμματικῆς, τῆς ἱστορικῆς καὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἢ ἀναγωγικῆς - ἐπιδιώκεται ἢ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως διασάφησης τῶν ἐμπερικλειομένων ὑψηλῶν νοημάτων. Ἐν κατακλείδι, ὡς ἐν ἐπιλόγῳ, ἀποτεινόμενος οὗτος πρὸς τοὺς ἀκροατάς του, διὰ ρητορικῆς ἀποστροφῆς παραινεῖ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν διδασχθέντων.

V. Ἀξία. Δέον νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐξαρθῇ καὶ τονισθῇ ἡ ποιητικὴ τῶν «Ἐρμηνευτικῶν διδασκαλιῶν» τοῦ Ζιφιλίνου ἀξία, ἔνεκα τῆς δεσμευτικῆς, μέχρὶ καὶ αὐτῶν τῶν λέξεων, τοῦ σ. ἐξαρτήσεως ἐκ τῶν μεγάλων προτύπων ἐρμηνευτῶν, ἧτοι Χρυσοστόμου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Τίτου Βόστρων, Ὀριγένους, Ἀμμωνίου, Θεοδώρου Μοψουεστίας κ.ἄ., ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ παραραθῇ ἡ ἰκανότης τοῦ συντάκτου τῶν διδασκαλιῶν εἰς ἐπιτυχῆ ἐκλογὴν καὶ ἐπιλογὴν τῶν ἀρίστων ἐρμηνευτικῶν περικοπῶν τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας Πατέρων καὶ εἰς ἐπιδεξίαν χρῆσιν τῆς τε γραμματικῆς καὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας. Ἐννοεῖται δέ, ὅτι πλεῖστα καὶ οὗτος τὰ ἴδια καὶ αὐτοτελεῆ εἰσήνεγκε καὶ γνώμας ἰδίας ἐξέφερε, πολλάκις ἀντιθέτους τῶν λοιπῶν, ἐπὶ δυσχερῶν τινων χωρίων, ὡς ὁ ἴδιος πολλαχοῦ ἐν τῷ κειμένῳ λέγει χρησιμοποιοῦν τὰς φράσεις: «ἐμοὶ μὲν δοκεῖ...», «ἐμοὶ δὲ φαίνεται...», «ὡς δ' ἐγὼ οἶμαι...» καὶ τὰ ὅμοια.

Ἄλλ' ἡ ἀξία τοῦ ἔργου ἀποβαίνει ἐπὶ τοσοῦτῳ μείζων, ἂν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ συντάκτης τῶν ἐν λόγῳ διδασκαλιῶν εἶναι εἰς τῶν ἀρχαιοτέρων ἐρμηνευτῶν τῆς ὀψιατέρας βυζαντινῆς περιόδου, ἀρχαιότερος καὶ τοῦ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας (ΙΒ' αἰ.) καὶ τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ (ΙΒ' αἰ.) καὶ πάντων τῶν ὡς συγγραφέων φερομένων ὁμοίων ἐρμηνευτικῶν ἔργων τῆς μεταγενεστέρας βυζαντιακῆς περιόδου, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ βυζαντιολόγος Albert Ehrhard βεβαιοῖ².

1) Λεπτομέστερον ὄρα Προλεγόμενα, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 10-11.

2) Παρὰ Κ. Krumbacher - Γ. Σωτηριάδη, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας (Βιβλιοθήκη Μαρσαλῆ). Ἀθήναι 1900, τόμ. Α', σελ. 323.

VI. Πηγαί. Ἡ μετ' ἐπιστασίας σύγκρισις καὶ ἀντιπαραβολὴ τοῦ ἔργου τούτου πρὸς ἕτερα ἐρμηνευτικὰ ἔργα παλαιότερων καὶ μεταγενεστέρων ἐρμηνευτῶν, μοὶ ἀπεκάλυψεν ὅτι ἐκεῖνος ὅστις τὴν μερίστην μεταξὺ τῶν τῆς ὀψιαιτέρας βυζαντιακῆς περιόδου ἐρμηνευτῶν ἤσκησεν ἐπίδρασιν εἶναι ὁ Χρυσόστομος. Ἀφ' οὗτου μάλιστα διὰ τοῦ Οἰκουμενίου (IV αἰ.) αἰ σειραὶ (catenae) ἔθεσαν σχεδὸν εἰς ἀχρηστίαν τὰ ἀρχικὰ ἔργα τῶν πρώτων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπέβησαν αἱ πρώτισται πηγαὶ ἀντλήσεως πρὸς διαπραγματεύσιν παντὸς εἶδους θεολογικῆς γνώμης, οἱ μέλλοντες ὕστερον ν' ἀσχοληθῶσι περὶ τοιαῦτα ζητήματα προσέφευγον εἰς τὰ πρόχειρα τῶν Σειρῶν βοηθήματα καὶ ἤντλουν ἐξ αὐτῶν ἀδιακόπως, μάλιστα πολλακίς οὐ μόνον τὰς σκέψεις καὶ τὰς γενικὰς γραμμάς τῶν ἐν αὐταῖς μνημονευμένων Πατέρων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς λέξεις καὶ τὰς φράσεις. Οὕτω ματαίως θ' ἀναζητήσῃ τις τὴν πρωτοτυπίαν, κυρίως ἐν τοῖς ἐρμηνευτικοῖς ζητήμασι, παρὰ τοῖς μετὰ ταῦτα συγγραφεῦσι. Τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος δὲν ἐξαιρεῖται βεβαίως καὶ ὁ Ζιφιλίνος. Τὴν ἐξάρτησιν αὐτοῦ ἐκ τῶν ἀρχαίων προτύπων κατέδειξα ἐν ἰδιατέρῳ πίνακι, περιληφθέντι ἐν τῇ μελέτῃ μου: Προλεγόμενα εἰς τὰς «Ἐρμηνευτικὰς διδασκαλίας» τοῦ Ἰωάννου Ἡ' Ζιφιλίνου Πατριάρχου Κων/πόλεως (1064-75), Ἀθῆναι 1937, σ. 21-30.

VII. Ἡ διὰ τῶν χφφ. παράδοσις τοῦ ἔργου. Αἱ «Ἐρμηνευτικαὶ διδασκαλίαι» τοῦ Ζ. παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς δι' εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἐν ὄλῳ κωδίκων, ἐξ ὧν τοὺς 14 εἶδον προσωπικῶς καὶ ἐφωτογράφησα, ἐπισκεφθεὶς τὰς ἐν αἷς οὗτοι ἀπόκεινται βιβλιοθήκας. Πίνακα, ἀνάλυσιν τῶν κωδίκων καὶ τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν σχέσιν κατέδειξα ἐν τοῖς Προλεγομένοις, ἐνθ. ἀν., σ. 35-63.

VIII. Βίος καὶ συγγραμμάτα. Περὶ τοῦ βίου, τῆς καθόλου δράσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ζ. διεπραγματεύθην ἐν τε τοῖς Προλεγομένοις, ἐνθ. ἀν., σ. 64—72, καὶ ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μελέτῃ μου ἐπὶ Ὑψηγεσίᾳ: Ἰωάννης ὁ Ζιφιλίνος κλπ., ὅπου καὶ παραπέμπω.

Τὸν τρόπον τῆς σκοπομένης ὑφ' ἡμῶν ἐκδόσεως τῶν «Ἐρμηνευτικῶν διδασκαλιῶν», τὴν ἀξίαν αὐτῶν, τὸ περιεχόμενον κτλ. ἀντιλαμβάνεται τις διεξερχόμενος τὴν ἐν τέλει τῶν Προλεγομένων, ἐνθ. ἀν., σ. 73 κ. ἐ. ὡς ἐν ἐπιμέτρῳ, ὑποδειγματικὴν ἐκδοσιν μιᾶς «ἐρμηνευτικῆς διδασκαλίας».

Ἐπιθυμῶ οὕτω νὰ ἐλπίζω, ὅτι διὰ τῶν εἰδικῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου Ζιφιλίνου μελετῶν μου καθίσταται εὐρύτερον καὶ ἐγγύτερον γνωστὴ ἐξέχουσα φυσιογνωμία τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ἥτις, λόγῳ τῆς πολυμεροῦς αὐτῆς δράσεως ἐν τε τῇ πολιτείᾳ, τῇ ἐπιστήμῃ, τῷ μοναχικῷ βίῳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ, συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἐποχῆς, ἐν ᾗ ἤκμασε.